

14. Spôsob života, životná úroveň a niektoré aspekty v súčasnom spoločenskom procese

Andrej Sičák (kochova@unipo.sk)

Katedra občianskej a etickej výchovy, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Prešov

Abstrakt

Uvedený príspevok je venovaný zložitým celospoločenským procesom v súčasnosti. Analýza spoločenských procesov a spoločensko-vedné procesy v súčasnosti sú charakterizované a zjednocujú sa v tom, že neustály konflikt je zdrojom dynamiky sociálnych útvarov a celej spoločnosti. Riešenie týchto problémov má vážny celospoločenský dopad.

Way of Life, Life Standard and Some Aspects in the Current Social Process

Andrej Sičák (kochova@unipo.sk)

Abstract

The paper deals with current complex social processes. Analysis of social processes and current social-research processes are characterized and unified by the fact that permanent conflict is a source of dynamics of social structures. Solution of these problems has serious impact on the entire society.

Spôsob života nie je len sociologickou kategóriou, ale aj filozofickou, ekonomickou, politologickou a vôbec je vlastná všetkým spoločenským vedám a ich kategoriálnym aparátom. Táto kategória vyžaduje komplexný prístup pri jej riešení. Je potrebné analyzovať ju z rôznych zorných uhlov s prihliadnutím na zjednocujúce vedeckometodologické hľadisko. Pri porovnávaní pojmov spôsob života a životná úroveň sa domnievam, že spôsob života je širší pojem ako životná úroveň. Spôsob života zahŕňa v sebe životnú úroveň. Spôsob života je v spoločenských vedách agregátnou kategóriou charakterizujúcou život človeka v celku a zachytávajúcou jeho charakter, obsah a štruktúru. Spôsob života je spojením objektívnych aspektov, ktoré utvárajú spoločné činnosti, spôsoby spolužitia medzi ľuďmi, ich správanie a subjektívnych aspektov života spoločnosti. Spôsob života vystupuje ako štruktúrovaný prejav materiálneho a duchovného života. Môžeme ho diferencovať z rôznych stránok, napr. z hľadiska sociálnych skupín.

Existujú skupiny, ktoré vo všeobecne platných podmienkach vytvárajú špecifický spôsob života prejavujúci sa v špecifických formách správania sa, vo vonkajších znakoch reflektujúcich a zdôvodňujúcich ich špecifickosť. Vytvárajú subkultúru, kultúrny výraz vlastnej skupiny. Takouto typickou skupinou vytvárajúcou svojskú charakteristickú subkultúru je mládež. Okrem toho existujú aj také skupiny, ktoré síce majú svoj spôsob života, ale nemajú potrebu túto odlišnosť prejavovať navonok. Takouto typickou skupinou sú starší ľudia.

V súvislosti so sociálnou diferencovanosťou spoločnosti býva často životný štýl jedným z hlavných identifikačných znakov sociálnej skupiny či vrstvy. V ostatných rokoch sa začína v spoločenských vedách v súvislosti s problematikou spôsobu života objavovať pojem kvalita života. Pojem kvalita života charakterizuje tú stránku spôsobu života, ktorá súvisí s kvalitatívnou stránkou, štandardom uspokojovania materiálnych a duchovných potrieb ľudí. Pomocou tohto pojmu sa označujú také súčasti individuálneho a spoločenského života, ktoré nie je možné zachytiť kvantitatívnymi charakteristikami, ani merať tak, ako pri prvkoch životnej úrovne.

Kvalita života je pojem, ktorý sa v západnej teórii uplatňuje v súvislosti s určitými dôsledkami vývoja orientovaného na racionalizmus vedy a techniky. Autorom, ktorý tento pojem zaviedol do spoločenských vied je americký ekonóm J. K. Galbraith (1967). Termín sa pôvodne používal v súvislosti s konkrétnymi otázkami zhoršovania životného prostredia. Problematika kvality života je odvodzovaná od základných charakteristík predovšetkým západnej civilizácie, ktorá je zameraná na ukazovatele rastu vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Nemeckí bádatelia kvalitu života prijímajú tak, že súkromné vlastníctvo, podnikateľské funkcie a trhový mechanizmus musia byť neustále posilňované. Problém kvality života sa dostal na popredné miesta z dvoch príčin:

1. Ekonomický rast a rozvoj vedy a techniky vytvára pre obyvateľstvo možnosť uspokojovať primárne materiálne potreby. V súvislosti s tým, zákon rastu potrieb funguje so vzrastajúcou silou pričom aktivizuje a aktualizuje nevyhnutnosť zabezpečovania a uspokojovania vyšších foriem.
2. Zároveň sa odhaľujú vedľajšie následky tohto ekonomického rastu, ktoré so sebou nesú hrozby zdraviu ľudskej existencie.

V súčasnej etape vývoja spoločnosti sa stále častejšie otázka kvality života spája s nevyhnutnosťou riešiť globálne problémy civilizácie 21. storočia. Dochádza k poznaniu, že

napriek rozdielom vo vývoji jednotlivých krajín vo svete sa vyskytujú problémy, ktoré sa týkajú celého ľudstva, a preto je nevyhnutné nájsť spoločnú platformu pre ich riešenie.

Z hľadiska uskutočnenej analýzy je potrebné poznamenať, že podstatnou úlohou nie je len analýza spomínaných kategórií, či subkategórií, ale teoretické rozčlenenie kategórie spôsobu života nám umožňuje presnejšie štrukturalizovať skúmanie reálnej skutočnosti. Jednotliví autori vymedzujú rôzny počet týchto subkategórií. Spôsob života ako interdisciplinárna kategória je obsahovo bohatšia a zahŕňa v sebe uvedené subkategórie. Ak podávame charakteristiku týchto subkategórií spôsobu života je to predovšetkým:

- a) zo snahy o čo najpresnejšie vymedzenie tejto kategórie a určenie jej vzťahu s inými kategóriami a kategoriálnym aparátom ďalších spoločenských vied
- b) poukázať na vedeckometodologickú orientáciu a cesty jej ďalšieho vývinu

Chcem poznamenať, že napriek vyše tridsaťročnej snahe o vymedzenie a charakterizovanie kategórie spôsobu života aj dnes vznikajú mnohé, často protirečivé definície. Je len samozrejmé, že pri uvedenej charakteristike je potrebné zdôrazniť tri momenty:

1. spôsob života
2. spôsob myslenia
3. spôsob činností.

Tieto momenty pôsobia vo vzájomnej väzbe a súčinnosti. Na základe uvedenej skutočnosti som názory jednotlivých autorov rozdelil do dvoch skupín. Prvá skupina autorov sa snaží charakterizovať spôsob života ako spôsob životnej aktivity ľudí, ktorá sa formuje pod vplyvom ekonomických a sociálnych faktorov, vzťahom jednotlivca k štátu, k zákonodárnej moci, k politike, ideológii atď.

Druhá skupina autorov predpokladá, že sa v spôsobe života odhaľuje jednota foriem a podmienok životných aktivít. Táto skupina určuje spôsob života ako systém podstatných čŕt národov, sociálnych skupín a jednotlivcov a historicky určených spoločenských podmienok.

Aj napriek spomínanej rôznorodosti môžeme vyabstrahovať niekoľko podstatných charakteristík:

1. Táto kategória je integrálnou kategóriou odrážajúcou spoločenské vzťahy, ktorá umožňuje konkretizáciu všeobecnej charakteristiky sociálneho systému.
2. Spôsob života je spätý s ekonomickou úrovňou, ktorá determinuje všetky sféry života spoločnosti, formuje sa v procese činnosti ľudí pod spoločným pôsobením spoločenských vzťahov na základe sociálnoekonomických zákonov a zákonitostí.
3. Spôsob života predstavuje otvorený systém individuálnych a spoločenských kvantitatívnych a kvalitatívnych charakteristík.

Na základe uvedených skutočností môžeme spôsob života charakterizovať ako konkrétnohistorický systém subjektívnych a objektívnych podmienok, najtypickejších foriem, existujúcich charakteristík činností sociálnych skupín a jednotlivcov, podmienených systémov spoločenských vzťahov. Ide o usporiadaný systém foriem životných činností vo výrobnjej a nevýrobnej sfére, podstatných črt, ktoré sú organicky späté s podmienkami spoločenskej reality, uspokojujúcimi najdôležitejšie individuálne a spoločenské potreby.

Spôsob života umožňuje zafixovať vzájomnú spätosť individuálnej a skupinovej činnosti s podmienkami ich sociálnej existencie. Skúma pôsobenie zmien v oblasti práce a perspektívy ďalšieho zdokonaľovania nášho spôsobu života. Je potrebné rozlišovať medzi obsahom spôsobu života a predpokladmi, ktoré sú dôležité v súvislosti s touto kategóriou avšak nie sú s ňou totožné. Spôsob života charakterizujeme aj ako ucelený prejav a výsledok sociálneho života ľudí a ich spoločenských vzťahov. Zároveň však tento ucelený prejav môžeme definovať ako rozporuplný a nejednotný prejav pričom rozpory môžu vznikáť zo stresových situácií želaného a reálneho spoločenského diania.

Starogrécky filozof Platón hovoril, že existuje niečo, čo možno charakterizovať ako zmyslovú prirodzenosť, ktorá púta človeka v tomto premenlivom zmyslovom svete, že si neuvedomuje nepravú súčnosť zmyslového sveta, že zmyslový svet nie je pravým súčnom, ale len jeho tieňom. Podobnosť jaskyne podáva v Ústave.

Tieto myšlienky, aj keď sú staré vyše dvetisíc rokov, môžeme aj dnes použiť pri charakteristike človeka. Súčasného človeka môžeme porovnať s človekom žijúcim v jaskyni, pre ktorého sú tieňe či obrazy skutočnosťou. Aj dnešnému človeku sa skutočný svet prezentuje vo forme obrazov na filmovom plátne, televíznej obrazovke, na plagátoch a v časopisoch. Každý z nás má svoju vlastnú jaskyňu, v ktorej je pustovníkom, a v ktorej sa cíti doma. Odborná literatúra už na túto skutočnosť používa aj výraz postliterárny analfabetizmus.

Faktom, že reprodukčná technika od ilustrovaných časopisov, filmov až po televízne relácie – dnešného človeka všade a všetkými prostriedkami láka, aby sústavne cívil na obrazy z celého sveta, teda aby zdanlivo participoval na celku sveta (resp. na tom, čo má pre neho predstavovať celok), a lákadlá sú tým väčšie, čím menej mu umožňujú prenikať do súvislosti sveta, čím menšiu možnosť má rozhodovať o svete. Je to fakt, že sa mu, ako hovorí jedna moluská rozprávka zastierajú oči: tým viac môže vidieť, čím menej môže povedať, že ikonómánia, ku ktorej ho táto systematická záplava obrazov vychovala, už dnes ukazuje všetky tie neradostné črty voyeurizmu, ktoré sme zvyknutí spájať s týmto pojmom v užšom zmysle, že obrazy, najmä odvtedy, čo zaplavili svet, prinášajú so sebou nebezpečenstvo, že sa

stanú nástrojmi ohlupovania, pretože na rozdiel od textov v zásade nezviditeľňujú nijaké súvislosti, ale vždy iba vytrhnuté zdrapy sveta: ukazujúc svet, akoby ho zároveň zahaľovali.

Dnešný človek je ochotný za ilúziu skutočnosti, za umelecký obraz zaplatiť nepredstaviteľnú sumu. Keďže sa nám skutočnosť, rôznou formou, dostáva až do domu, často charakterizovaná ako „živá“, prestávame si klásť otázku o jej skutočnosti. Musíme si ju však klásť. Pri každodennom prezentovaní sveta prostredníctvom tlače, televízie a filmu sa mieša inscenovaná skutočnosť s reprodukciou skutočných udalostí, až nám celkom splývajú a jej fragmenty sa interpretujú ako celá skutočnosť, alebo sa dávajú do iných súvislostí. Často sa nám fotografie predkladajú a povyšujú na dôkazový materiál prírodných katastrof ľudského utrpenia a triedy.

Vynucujú sa výhľady do budúcnosti, jednotlivé roviny skutočnosti sa vzájomne prekrývajú a jedna druhú navzájom interpretujú, neviditeľné sa zviditeľňuje a nepríjemné sa jednoducho vystrihne. Masmédiá nám predkladajú upravenú, zmanipulovanú, vypreparovanú skutočnosť. V rôznych televíznych spoločnostiach sa za uznávaný výrobný spôsob považuje to, že šablóny dosahujú maximum svojej užitočnosti vtedy, ak sa prikrášlia maximom realizmu.

Môžeme povedať, že v dnešnej skutočnosti takmer neexistuje ilustrovaný časopis, film alebo filmový dokument, ktorý by sa nepridržiaval a nerešpektoval tento princíp. Obdobie talianskeho surrealizmu je nahradené pseudorealizmom. Žijeme v etape a čase prikrášľovania, ktorý sám zo seba urobil čas odhaľovania. Médium fotografie je pre nás také dôveryhodné, že si môže dovoliť absorbovať viac nepravdy, väčšinu klamať než akékoľvek iné médium.

Ten, kto chce stvárniť realitu na základe šablóny, realisticky zastiera svoju šablónu fotografiou. Aby to mohol uskutočniť, aby mohol skutočnosť zatieniť údajným obrazom skutočného, opäť len potrebuje špeciálny obraz skutočného. Akýkoľvek výnimočný obraz, ktorý sám o sebe je síce za určitých okolností pravdivý, oslňuje však a spolu s ostatnými výnimočnými obrazmi prispieva k celkovému obrazu sveta, ktorému v skutočnosti nezodpovedá nič, a práve preto je nepravdivý. Tam, kde sa majú vytvárať šablóny, stáva sa senzačnosť ekvivalentom reality.

Senzačnosť je dokonca povýšená na podstatu, a to nielen preto, lebo slúži na jej zahalenie, ale aj preto, lebo sama inklinuje k tomu, akou sa stala šablónou. Ak sa reprodukovaná podoba udalosti stáva sociálne dôležitejšou ako jej originálna podoba, potom sa originál musí riadiť reprodukciou. To znamená, že reálne sa nahrádza znakom reálneho.

Skutočnosť v takomto ponímaní sa stáva obrazom svojich obrazov. Skutočné sa teda

musí prispôbiť svojim možným zobrazeniam, musí sa pretvoriť podľa obrazu svojich reprodukcií. Bežná prax a každodenné udalosti musia napodobňovať svoje kópie. Skutočne existujú nespočetné udalosti, ktoré sa dejú len preto, aby boli použiteľné na vysielanie. Sú dokonca aj také udalosti, ktoré sa odohrávajú len preto, lebo sú potrebné do vysielania. V tomto smere už ťažko posúdiť, kde končí realita a kde začína hra.

Rozhlas a televízia sú také silne sociálne reality, že môžu s väčšinou iných dnešných realít súperiť o to, aby samy určovali, čo je skutočné, ako sa niečo skutočne deje. Často počujeme krédo pracovníkov médií, že „na začiatku bolo vysielanie a preň sa deje všetko vo svete“.

V súčasnosti práve z tohto dôvodu sa vedie neúprosne súperenie o získanie rozhodujúceho vplyvu v médiách. Dnes originálna skutočnosť nie je ničím iným, ako akousi výhovorkou pre svoje kópie. Zúčastňovať sa na takýchto origináloch je pre súčasníka rovnaké ako pre platónskeho človeka v jaskyni zmocnenie sa idey.

Ak sa niekto pokúsi vymaniť z toho klamu, rýchlo by sa asi svojho pokusu vzdal a sklamaný sa vracia späť. Vonku by aj tak nenašiel nič iné, než vzory tých obrazov, ktoré mali ako šablóny formovať jeho dušu. Na otázku, ako je to naozaj so skutočnosťou, asi by odpovedal, že ju už nemôžeme definovať nijak inak, len tak, že sa naozaj skutočnosťou stáva cez svoje kópie.

Ľudia, ktorí vo svojej bežnej práci sú nútení zaoberať sa špecializovanou činnosťou a po jej skončení vystavení nude, to znamená väzba tlaku a nudy môže po ukončení stiesňujúceho tlaku dôjsť k explózií a keďže takéto náhle oslobodenie nepoznajú zo svojej práce už nič iné, vrhajú sa, ak nie sú vyčerpaní, na všeličo cudzie bez ohľadu na to, čo to je.

Rozpoltenosť človeka je dnes každodenný jav. Skutočnosť, že rozpoltenosť pokladáme za niečo samozrejmé, že ju akceptujeme ako niečo normálne, nasvedčuje tomu, že uvedený sociálny organizmus je potrebné vedecky diagnostikovať.

Človek v súčasnosti môže upadať do stavu akejsi zaslepenosti vďaka produktom kultúrneho priemyslu (film, televízia, zábavné programy), ktorých výroba a distribúcia sa riadia ekonomickými kritériami. Súčasný kultúrny priemysel zaplavuje bežného konzumenta informáciami, obrazmi, reklamnými sloganmi a psychologickými trikmi.

V súvislosti s prebiehajúcimi zmenami v našej spoločnosti sa do popredia dostávajú otázky a problémy súvisiace s potrebami, hodnotami, hodnotovými orientáciami a ich vplyvom na konanie, správanie a praktickým život. Prebiehajúce zmeny nás nútia, aby sme novým spôsobom hodnotili niektoré aspekty spoločenského procesu. Ide o zložitú úlohu, ktorá si vyžaduje spoluprácu ekonómov, filozofov, sociológov, psychologov, právnikov,

pedagógov, ale oproti minulosti aj farárov, pretože je to komplex, ktorý je nutné analyzovať mnohostranne a citlivo.

Hodnota je výsledkom posudzovania hodnotovosti z určitého čiastkového hľadiska. Základom každej hodnoty je užitočnosť, schopnosť uspokojovať niektoré z potrieb človeka, teda plniť určitú funkciu vzhľadom na ľudí, na ich potreby a záujmy. Iba v takom vzťahu k človeku, v ktorom hodnota môže byť využitá pre svoje vlastnosti prejavuje sa skutočnosť ako hodnotová realita.

V súčasnosti sme svedkami posunu preferencií hodnôt do individuálnej sféry života. Zatiaľ čo v tradičnej spoločnosti si človek uvedomoval seba ako súčasť vyššieho zmysluplného celku, ktorý má svoju relatívne pevnú hierarchiu a k svojej sebainterpretácii potreboval všeobecnú kategóriu ako rodina, vlasť, v modernej spoločnosti sa centrom sebainterpretácie stáva sám a podľa vlastných hodnotení člení vonkajší svet. Často pragmatická reflexia hodnotového problému nerobí rozdiel medzi poznaním a hodnotením. Poznanie, načo objekty slúžia, znamená aj poznanie, čomu by mohli slúžiť, ako by sa dali prakticky využiť, ale aj zneužiť. Človek nie vždy rovnako posudzuje podstatu hodnôt, je to predovšetkým v dôsledku psychologicko-emotívnych a voluntaristických daností človeka. Súčasná predstava človeka je spätá s neohraničeným individualizmom a egoizmom. Zdá sa, že sa niečo deje s ľudskými vzťahmi, niečo ničí naše prirodzené zábrany a mení človeka v hrozbu. V každodennom živote sa presviedčame, že zmyslom života je mať stále viac, že jedinou úlohou politiky a štátu je tomu napomáhať. Zdá sa nám, že vyššou spotrebnou úrovňou preklenieme všetky potreby, ktoré nevieme vyriešiť. Musíme však poznamenať, že neohraničený egoizmus našich politikov, povýšený na civilizačnú stratégiu, nie je trvale udržateľný, čoho dôkazom sú voľby, v ktorých takéto politici a takéto politická stratégia prepadáva.

Problém hodnôt je dnes nanajvýš aktuálny, čosi stále naliehavjšie uvedomujú politici, ideológovia a vôbec „mocní“ tohto sveta. Začínajú byť nervózni keď sa spomínajú napr. ázijské hodnoty. Veď čínska kultúra trvá päťtisíc rokov, indická – štyritisíc a americká – päťsto rokov. Má to dve príčiny. Jednak nepoznajú tieto hodnoty a jednak cítia, že tieto hodnoty nesú v sebe viac, než možno odmietnuť. Uvedomujú si, že akceptovanie ázijských hodnôt vrhá tieň na univerzálnosť materiálneho blahobytu západnej ekonomiky a na jej domnelé univerzálne hodnoty. Taoistické hodnoty, okrem iného, vyjadrujú úctu k pravde, ktorá je vždy hlbšia a nikdy nie lineárna. Vyjadrujú úctu ku komplementárnosti a k takému pohľadu na veci a ich previazanosť, ktorý sa zakladá na komplementárnej harmónii. Zdôrazňujú úctu k tradícii a veku ako prameňu múdrosti, úctu k všeobecným hodnotám a

spoločenským väzbám na rozdiel od obraňujúceho individualizmu. Tieto tradičné hodnoty sú preniknuté úctou k ahinsá (nenásiliu), úctou k človeku, pozdvihnutiu a úcte k životu. Všetky tieto hodnoty sú protichodné voči súčasnej obmedzenosti, materiálnosti a úzkoprstosti. Súčasná determinácia človeka sa realizuje prostredníctvom vlastnej činnosti, pri ktorej nutnou podmienkou, aby si človek stanovil cieľ je prítomnosť hodnotového momentu. Hodnota je kritériom výberu cieľov ľudského snaženia a ako taká je aj normou pri výklade určitých situácií, ktoré sú dôležité z hľadiska daného človeka.

V uvedenom príspevku sme chceli poukázať na šírku a rôznorodosť skúmanej problematiky. Niektoré momenty spoločenskej mozaiky, z ktorej sa skladá život súčasnej spoločnosti si vyžadujú dlhodobé vedecké sledovanie a postupné praktické riešenia. Pri akomkoľvek zrýchľovaní, či zjednodušovaní daných problémov by sme mohli napáchať ďalekosiahle následky. Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/1304/04 Transformácia politicko-priestorových systémov a systémov demokracie v kontexte globalizácie.

Literatúra

- Belejanič, I.: Teológia a technológia. In: XIII. Didmatech 200, časť 1 Prešov 2001.
- Hudeček, Th.: Spoločenský konflikt. In: Humanitné vedy, Ročník I. Prešov 1999. Acta facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešoviensis. ISBN 80-88722-90-X
- Keller, J.: Nedomyšlená spoločnosť. Brno, Doplněk 1998.
- Klimeková, A.: K niektorým problémom formovania človeka. Prešov, VEOS 2001.
- Mistrík, E.: Multikultúrna výchova v príprave učiteľov. Bratislava, Iris 2000.
- Sičák, A.: Spoločenské procesy spôsobu života a niektoré asociálne prejavy v súčasnosti. Banská Bystrica, Triam 2000.
- Tomašovičová, J.: Ontologický problém sveta vo filozofii Edmunda Husserla. Filozofia. Ročník 54, 1999, č. 2.
- Veverka, J. J.: Fenomén duchovnosti v modoch viery, mravnosti a pravdy. Banská Bystrica, FHPV UMB 1999.